

часть първа

ОСНОВИ НА ДЪРЖАВАТА И ПРАВОТО

1.

ПОНЯТИЕ ЗА ДЪРЖАВА. ФОРМИ НА ДЪРЖАВАТА. Правова държава

Ключови понятия:

Понятие за държава;

*форми на държавата (форма на държавно управление,
форма на държавно устройство и политически режим);*

правова държава.

1.1

ПОНЯТИЕ ЗА ДЪРЖАВА

Теории, обясняващи социално-биологическия произход на държавата:

- **естествена (патриархална) теория на Аристотел** (държавата е плод на два инстинкта у човека – кръвнородствения и социалния; семейство – род–племе–съюз на племената–държава);
- **органична теория** (Носители – Платон, Г. Спенсър и др.; държавата се оприличава с човешкия организъм);

- **силови теории** (проф. Л. Гумплович, Е. Дюринг, К. Каутски и др. – държавата възниква чрез сила и завоевания; Ф. Оперхаймер – държавната организация е принудително наложен ред; К. Маркс, Ф. Енгелс – държавата е продукт на обществото при една степен на културно и производствено развитие, когато обществото е разделено от непримирими противоречия, с които е безсилно да се справи).

Теории, обясняващи законността на държавната власт:

- **теократична теория** (власт на бога);
- **патримониалната теория** (носители на теорията – Цицерон, Платон и др. Държавата според тази теория е Patrimonium на законния монарх, чиято власт се основава върху правото на собственост. Държавата е вещ, а монархът – собственик);
- **договорни теории** (Носители на теорията – Х. Гроций, Томас Хобс, Джон Лок, Ж. Ж. Русо, Д. Дидро и др. Съгласно теориите населението с договор предоставя или на краля, или на избраните от народа представители управлението на държавата и те се отчитат пред него) и др.

➤ **В съвременната научна литература се посочват пет основни подхода за определяне на понятието държава:**

- **теологически;**
- **класически** (държавата е съвкупност от три елемента – власт, територия и население);
- **правни** (държавата е правна персонификация на нацията);
- **социологически;**
- **кибернетически** (държавата е открита органична система с преки и обратни връзки) и др.

➤ **Признаци на държавата:**

- **форма на организация** на хората (етническа общност);
- **територия** (географска област, с която исторически е свързана една нация);

- **публична власт** (особена група хора, основното занимание на които е изпълнение на властните и управленските функции), ограничена от правата на човека и нормите на международното право;
- **държавен суверенитет** (върховенство на държавната власт вътре в страната и нейната независимост в международните отношения).

Определение: *държавата е правна форма на организация на отделна етническа общност, населяваща определена географска област, с която тя е исторически свързана, при функциониране на независимата публична власт, ограничена от правата на човека и нормите на международното право.*

1.2

ФОРМИ НА ДЪРЖАВАТА

➤ Под форма на държавата се разбира непосредствено изражение на нейната същност и съдържание. Три са формите на държавата: *форма на държавно управление; форма на държавно устройство; политически режим;*

▶ **Форма на държавно управление на съвременните държави** – способ на организация на властта, включващ реда за образуване и дейност на централните и местните държавни органи и реда на взаимоотношенията помежду им и с населението. Основните форми на държавното управление са две: монархия и република.

Монархията е форма на държавно управление, при която върховната власт е съсредоточена напълно или частично в ръцете на едноличен държавен глава. Основните черти на монархията са:

- *възможност за еднолично управление;*
- *властта се предава чрез престолонаследяване, в съответствие с установена от закона система.*

Видовете монархии са:

- **дуалистична** монархия – характеризира се с формално-юридическо разделяне на държавната власт между монарха и парламента. Изпълнителната власт се реализира от монарха, а законодателната – от парламента. При това парламентът фактически се подчинява на монарха;
- **парламентарна (конституционна) монархия** – различава се с това, че статусът на монарха формално и фактически е ограничен във всички сфери на осъществяване на държавната власт. Законодателната власт се реализира от парламента, а изпълнителната – от правителството, което носи отговорност пред парламента. Понастоящем парламентарната монархия е най-разпространената монархическа форма (напр. Англия, Холандия, Швеция и др.).

Република – форма на държавно управление, при която всички централни и местни органи на властта се избират или се формират от народа за определен срок. Републиките биват парламентарни и президентски.

- **Парламентарните** републики се характеризират с върховенство на парламента, а не на президента; формиране на правителството на парламентарна основа, както и отговорността на последното пред парламента. Главата на държавата има формално (протоколно) значение. Правителството се формира и ръководи от премиер-министъра. Парламентарни републики са напр. Австрия, България, Италия, Швейцария и др.
  - **Президентската република** обединява в лицето на президента правомощията на държавен глава и премиер-министър; характеризира се с извънпарламентарен метод на избирането му и формирането на правителство; отсъства институтът на парламентарна отговорност на правителството; съсредоточаване на огромен потенциал на политическа, военна и социално-икономическа власт; понякога отсъствие на право у парламента – вота на недоверие на правителството (напр. САЩ, Франция и др.).
- **Форма на държавно устройство** – начинът на териториално-структурно организиране на държавата (административно-териториални единици; автономни културни, политически

образувания или суверенни държави). Държавното устройство изразява характера на отношенията между държавата като цяло и отделните ѝ части.

Основните форми на държавното устройство са две: проста (унитарна) и сложна (федерация). Особени форми – конфедерация, инкорпорация и сюзеренитет.

- **Унитарна** (фр. “единство”) – единна държава, територията на която е разделена на административно-териториални единици (области, департаменти и др.). За нея е характерно съществуването на една конституция, съществуване на общи за цялата страна висши органи на държавната власт и управление, единна съдебна и данъчна системи (напр. Англия, България, Холандия, Дания, Унгария, Китай, Япония и др.). Унитарната форма на държавно устройство е най-разпространената днес;
- **Федерация** (лат. “съюз”) – съставена е от няколко упражняващи първична власт държави, но същевременно самата тя има всички качества на една суверенна държава. Субектите на федерацията притежават самостоятелни конституции, правителства и парламенти, паралелно с федералните. Освен това могат да имат своите воински формирования и гражданство. Основополагащи принципи на федерацията са:
  - *доброволност* при обединяването на държавите;
  - *равноправие* на субектите на федерацията независимо от големината на територията им, населението, икономическия им потенциал;
  - *плюрализъм и демократизъм* на взаимоотношенията между федералните субекти;
  - *законност и конституционност* (строго спазване на конституциите и законите). Федеративни държави са: САЩ, Белгия, Бразилия, Индия, Канада и др.
- **Конфедерация** (лат. “съюзяване”) – обединение на няколко суверенни държави чрез основани на базата на междудържавен договор общи държавноправни институции за постигането на политико-утилитарни цели. (Такива са напр. САЩ през 1777 г.; Германия от 1815 г. – 1867 г.; Швейцария 1815-1848 г.);

- **Инкорпорация** – представлява пълно поглъщане на една държава от друга или сливане на няколко държави в едно цяло, при което частите изгубват своята държавност. Пример за инкорпорация е обединяването на ГДР с Федерална република Германия през 90-те години на миналия век.
- **Сюзеренитет** – това е васално подчиняване на една държава (на речена васал) на друга държава (сюзерен). В съвременността тази форма не се използва.

► **Политически режим** – съвкупност от методи и начини за осъществяване на държавната власт. Политическият режим може да бъде *демократичен* или *недемократичен*. Демократичността (недемократичността) на един политически режим се определя от социалната същност на държавата, от наличието или липсата на разделение на властите, от характера на законодателството, от състоянието на политическия плурализъм, от реалното правно положение на личността в държавата, икономическата сила на държавата и др.

1.3 ПРОВОА ДЪРЖАВА

Съгласно чл.4 (1,2) от Конституцията Република България е правова държава, която се управлява според Конституцията и законите и гарантира живота, достойнството и правата на личността, създава условия за свободно развитие на човека и на гражданското общество.

► **Основни специфични признаци на правовата държава:**

- **наличие на гражданско общество** – съвкупност от граждани собственици в лицето на различни социални групи, прослойки и обединения. Понятието “гражданско общество” включва два съществени елемента: “гражданин собственик” и “интерес на всеобщото благо”;

- **върховенство на закона** – предполага се реалното господство на закона (конституция, закони, подзаконовни актове и др.). Главен институт на правовата държава е конституцията;
- **пълна гаранция и непоклатимост на правата и свободите на гражданите и установяване на взаимна отговорност на гражданите и държавата** – предполагат наличието на политически, икономически и юридически гаранции за правата и свободите на гражданите (избирателни права, право на труд, право на социално осигуряване, право на образование, медицинско обслужване и др.). Както гражданите отговарят пред държавата, така и държавата отговаря пред своите граждани;
- **разделение на властите** (“*властта възпира властта*”) – признакът (принципът), който обезпечава процеса на нормално функциониране на държавата чрез съществуването на относително независими три власти: **законодателна, изпълнителна и съдебна**. Законодателната власт принадлежи на парламента, изпълнителната – на правителството, съдебната – на съда. Смисълът на това разделяне е да не се допуска съсредоточаване на властта у едно лице или група лица и по този начин да не се вреди на обществото. Създатели на приципа и учението – Аристотел, Полибий, Дж. Лок, Ш. Монтескьо, Е. Кант и др.;
- **наличието на такива органи като Конституционен съд** – органи, позволяващи да се осъществява ефективен контрол за ограничаване на държавната власт чрез конституцията и законите;
- **поддържане в обществото на режима на демокрация, законност и конституционност** – предотвратяване на възможността за узурпиране на властта;
- **създаване на вътрешно хармонизирано (непротиворечиво) законодателство** – създаване на изяснен правов ред, лесно запомнящи се от гражданите и организациите правни норми.